

Pavličićev *Šapudl* „u potrazi za blagostanjem“

AUTOR **Marija Cestarić**
cestaricmarija@gmail.com

SAŽETAK Devedesete su u hrvatskoj povijesti načinile rez ne samo u svakodnevici nego i u književnosti. Tendencije koje nastaju u književnosti najčešće su simptom povijesnoga trenutka. Umjesto postmodernističkim eksperimentima pisci su se u hrvatskoj tranzicijskoj književnosti devedesetih počeli baviti pisanjem o sebi. Odmah nakon Dubravke Ugrešić i Slavenke Drakulić, Pavao Pavličić počinje artikulaciju socijalizma iz postsocijalističke perspektive. *Šapudl*, djelo objavljeno 1995, otkriva pregršt detalja o svakodnevici u razdoblju socijalizma. Čitajući *Šapudl* možemo saznati kako se razvijalo hrvatsko potrošačko društvo u pedesetim godinama prošloga stoljeća te kako su stanovnici grada Vukovara provodili svoje slobodno vrijeme. Rad ujedno otvara mogućnost usporedbe motiva Pavličićeve proze s autobiografskom prozom njemu generacijski srodnih autora koji pišu o vremenu socijalizma iz postsocijalističke perspektive.

KLJUČNE RIJEČI postsocijalizam, socijalizam, tranzicija, autobiografska proza, memoari, slobodno vrijeme, dokolica, svakodnevica, potrošačko društvo, djetinjstvo

ABSTRACT In Croatian history nineties have made sudden change, not only in everyday life but also in literature. Tendencies that arise in the literature are usually a symptom of the historical moment. Instead of postmodern experiments in literature, Croatian transition authors (especially in early nineties) started writing about themselves. Immediately after Dubravka Ugrešić and Slavenka Drakulić, Pavao Pavličić began articulation of socialism from the postsocialist perspective. *Šapudl*, literary work published in 1995, reveals a handful of details of everyday life in the period of socialism. Reading the *Šapudl* we can find out how Croatian consumer society developed in the 1950s and how the inhabitants of the town of Vukovar spent their free time. This article also points out the possibility to compare motifs from autobiographical prose of Pavao Pavličić with generationally related authors who also wrote about the time of socialism from the postsocialist perspective.

KEYWORDS postsocialism, socialism, transition, autobiographical prose, memoirs, free time, leisure, everyday life, consumer society, childhood

Uvod

U bogatome opusu Pavla Pavličića *Šapudl* možemo smjestiti na početak niza Pavličićevih djela koja pripadaju žanru autobiografske proze. Iako u pogovoru djela stoji godina 1992, *Šapudl* je izdan 1995. godine. Uzevši u obzir godinu navedenu u pogovoru i godinu izdanja vidimo da je ovo djelo nastalo u ratnome razdoblju ili neposredno nakon Domovinskoga rata, što je zasigurno utjecalo na artikulaciju teme. Moguće je da su ratna zbivanja poslužila i kao poticaj za pripovijedanje o djetinjstvu u razdoblju socijalizma.

Razdoblje je jugoslavenskoga socijalizma prošlost, a u jeku rata javlja se potreba za redefiniranjem vlastitoga i kolektivnoga identiteta, što se najčešće čini povratkom u djetinjstvo. U *Šapudlu* se susrećemo s nostalgičnim govorom kojim se pripovjedač vraća u svoje prve godine života. Kako pripovijedanje počinje godinom 1946, a Pavao Pavličić se te godine u Vukovaru rodio, jasno je da ovo djelo ne može predstavljati realnu sliku života, niti to želi biti. Djelo kojim će se baviti ovaj rad čini jedan govor o svakodnevicu u socijalizmu artikuliran iz postsocijalističke pozicije. Na taj način Pavličićeva autobiografska proza čini važno mjesto unutar proze nastale u razdoblju hrvatske tranzicije. Maša Kolanović piše da su Dubravka Ugrešić i Slavenka Drakulić artikulaciju socijalizma u svojim romanima započele prije svih (Kolanović 2011: 88). U svojem tekstu Kolanović (isto) daje pregled brojnih romana koji govore o socijalizmu, a pisani su iz postsocijalističke pozicije. Kao prilog tome trebalo bi dodati i autobiografsku prozu Pavla Pavličića, prije svega njegov *Šapudl*. *Šapudl* nije jedino djelo u kojemu Pavao Pavličić tematizira život u socijalizmu, tu su još: *Narodno veselje*, *Kruh i mast*, *Bilo pa prošlo*, *Vodič po Vukovaru* itd.

Stoga će zadatak ovoga rada biti da otkrije na koji se način autobiografska proza Pavla Pavličića uklapa u prozu tranzicijskoga razdoblja te na koji način Pavličićev *Šapudl* može poslužiti kao svjedočanstvo života u socijalizmu, pogotovo onima koji nisu živjeli u tome razdoblju. Književnost ne može poslužiti kao historiografski dokument, ali može biti

važan izvor u proučavanju svakodnevice nekoga razdoblja.

Pavličićeva autobiografska proza u razdoblju tranzicije

Već u uvodnome dijelu ovoga rada Pavličićev *Šapudl* smješten je u hrvatsku tranzicijsku književnost. Kada govorimo o tranzicijskoj književnosti, Marius Sørberg nudi razdiobu hrvatske tranzicije u tri faze: faza demokratizacije, neovisnosti i rata (1989–1995), faza lažnog buđenja (1996–1999) te Drugi pokušaj (od 2000. godine) (prema Koroman 2013: 255). *Šapudl* bi dakle trebalo svrstati u prvu fazu tranzicije, s time da socijalistička prošlost čini nulti sloj artikulacije hrvatske tranzicije, označitelj velikoga potencijala značenjskoga upisivanja (isto). U razdoblju tranzicije autori otkrivaju čitateljima svoju intimu koristeći motive iz sjećanja na djetinjstvo i mladost u razdoblju socijalizma. Krešimir Nemec piše o tome da je roman u devedesetima upao u svojevrsnu krizu identiteta te iznevjerio očekivanja. U devedesetima se događa „boom nefikcionalnih i polufikcionalnih formi, poput autobiografije, memoara, dnevnika, itd.“ (Nemec 2003: 411). Zanimljivo je da o pojavi autobiografske proze piše i Dubravka Ugrešić u svojoj zbirci eseja *Američki fikcionar*. Dubravka Ugrešić i Pavao Pavličić izbjegavaju odrediti svoju prozu kao autobiografsku. Oni se prema svojim djelima odnose kao prema rezultatima zahtjeva koje postavljaju povijesni trenutak i želje publike.

„Ovo je jedna nepristojna knjiga. Oduvijek sam smatrala (i sada tako mislim) da bi pisac koji drži do sebe morao izbjegavati:

- a) autobiografske zapise
- b) zapise o drugim zemljama
- c) dnevnik.¹

Sve te tri stvari povezane su s narcizmom, koji je zasigurno temeljna pretpostavka svakog književnog čina, ali ne bi smio biti i njegovim rezultatom. A u sva tri žanrovska slučaja takav rezultat teško je izbjeći. ... Žanr dnevničkih zapisa, smatrala sam, tek je oprostivi književno-dobni grijeh. Tužna književna praksa u mojoj zemlji pokazuje da je dnevnik, zapravo, ratni žanr. Knjiga je napisana protiv mojih osobnih književnih stavova. Isprike su, međutim, ovako ili onako uvijek suvišne. Ova knjiga je **a**, i **b**, i **c**. Ova knjiga nije ni **a**, ni **b**, niti **c**.“ (Ugrešić 2002: 11–12)²

U ovome se radu za *Šapudl* upotrebljava oznaka autobiografske proze kako to čini i Krešimir Nemec pišući o nefikcionalnoj prozi devedesetih (Nemec 2003: 413). Pritom se *autobiografska proza* ovdje smatra širim pojmom koji može obuhvatiti autobiografski roman, memoare i druge vrste pisanja o sebi u prozi.³

Kako Maša Kolanović romane dvijetisućitih koji govore o socijalizmu dovodi u vezu s polifonijskim romanom Mihaila Bahtina, tako se i *Šapudl* može dovesti u vezu s polifonijskim romanom promatran kao „reprezentativan žanr dijalogoškog odnosa književnosti i okolnih diskursa svakodnevice i povijesti. Daka-ko sa sviješću da roman nije tek izvor činjenica o svakodnevic i prošlosti, već on uvijek prorađuje ono što predstavlja“ (Kolanović 2011: 90). Bahtinova ideja polifonijskoga romana pretpostavlja ravnopravno višeglasje i međudjelovanje različitih glasova unutar istoga romana. *Šapudl* upija različite društvene odnose te političku i društvenu situaciju socijalističkoga razdoblja, što sve zajedno čini polifonijski slog. Na temelju toga *Šapudl* bi se mogao smatrati i autobiografskim romanom. Razlikom između autobiografske proze i autobiografskoga romana bavila se Andrea Zlatar Violić koja upućuje na to da je kod autobiografskoga romana naglasak ipak više na romanu, nego na autobiografskome. Dakle, autobiografskim se romanom smatra onaj tekst koji sadržava visok stupanj fikcionalnosti, a mogu se izjednačiti pripovjedač, lik i autor (Zlatar 1998: 101). Zahtjev za visokim stupnjem fikcionalnosti upućuje na to da

¹ Isti citat navodi i Andrea Zlatar (2004) u knjizi *Tekst, tijelo, trauma. Ogledi o suvremenoj ženskoj književnosti*, str. 122. Podebljano prema navedenom izdanju (Ugrešić 2002).

² U predgovoru djela *Bilo pa prošlo* Pavličić piše: „Ovo što slijedi nastalo je iz osjećaja dužnosti. Davno već od mlađih ljudi slušam kako im se čini da su sedamdesete godine bile silno važne za našu povijest, pa i za ovo što se danas s nama događa, a da nema tekstova koji bi pokušali sažeti ono najvažnije o tome razdoblju, bez obzira na to hoće li govoriti znanstveno, publicistički ili literarno. I, uvijek sam tu žalopojku doživljavao kao prigovor sebi, jer ja sam čovjek onoga vremena, a osim toga sam još i nekakav pisac, pa se, dakle, od mene očekuje da popunim tu prazninu. [...] A pripovijeda se najčešće tada u prvom licu, pa sam to činio i ja. U skladu s tim, govorio sam o onome što sam vidio i doživio i za što mogu vlastitim iskustvom garantirati. Ali, cilj mi nipošto nije bio da pripovijedam o sebi, niti da opisujem jedan odsječak vlastitoga života. Ne bih, dakle, volio da itko ovo shvati kao nekakav pokušaj autobiografije: pripovijedam o sebi samo ono što mi se čini da je tipično, pa se događalo i drugim ljudima, a ne ono što je jedinstveno i što se događalo samo meni.“ (Pavličić 2011: 5–6)

³ Usp. (Zlatar 2004: 31): „Gledano u povijesnoj perspektivi, svaki tekst u kojemu netko kaže ‘ja’ te govori i pripovijeda iz perspektive prvoga lica, ima mogućnosti da bude protumačen kao autobiografski tekst“.

je Krešimir Nemec u pravu kad za Pavličićev *Šapudl* predlaže oznaku autobiografske proze, jer ipak se radi o djelu koje je bliže nefikcionalnome (historiografskome) nego fikcionalnome.

Zanimljivost je *Šapudla* u tome što govori o svakodnevici. Tu nema psihološki razvijenih likova, nema prave karakterizacije, nema „velikih“ zapleta, u cijelome djelu ne događa se zapravo ništa, ali je o svakodnevnome životu u socijalizmu rečeno puno. Njegova se radnja ne može ispričati. Kako se svakodnevicu često smatra banalnom i nevažnom, na temelju toga književnost koja o njoj govori također bi se moglo proglasiti trivijalnom. Razlog tomu je to što trivijalna književnost često govori o svakodnevici. Ovdje će se nastojati pokazati kako *Šapudl* ne samo da nije trivijalno djelo zato što tematizira svakodnevicu, nego je upravo ta svakodnevica ono što ovome autobiografskom proznom djelu daje visoku umjetničku vrijednost. Razliku između trivijalne i visoke književnosti (*teške i lake*) detaljno objašnjava Milivoj Solar opovrgavajući tezu da trivijalna književnost nastoji oponašati stvarnost. Trivijalna književnost uzima iz stvarnosti ono što njoj treba i na taj način zapravo negira stvarnost. Takva književnost nije svjesna toga da postoji nešto drugačije nego „živimo kako se već živi, i ne pada nam na pamet da se nekada možda sasvim drugačije živjelo, i da bi se uskoro moglo opet sasvim drugačije živjeti, jer se svakodnevni život u biti zanima ‘prostom reprodukcijom’“ (Solar 1995: 113). Suprotno tendencijama trivijalne književnosti, *Šapudl* govori baš o tome kako se nekada živjelo. Veoma je izražena svijest o tome da se više neće tako živjeti, da je nastupilo neko novo doba (rezom koji se dogodio u devedesetima), da sve ono što je prije bilo više ne može biti. Pavao Pavličić ima istančan osjećaj za one dijelove svakodnevice koji su se promijenili, što je osobito zanimljivo današnjemu čitatelju koji nije živio u socijalističkome razdoblju. Mi smo danas već turisti u razgledavanju vremena i prostora socijalizma. Život tada nije bio isti kao danas i mi ne znamo ništa o njemu pa nas danas banalne stvari iznenađuju i čine nam se nezamislivima, npr. to da su se za užinu jeli kruh i mast ili to da je s pojavom televizije postojao samo jedan televizijski program. Pavličić je u svojem djelu uspio prepoznati te zanimljive momente te uspio sačuvati od zaborava život kakav je bio. U opisima igara s loptom, skrivanja ili sanjkanja i dr. vidi se Pavličićev istančan osjećaj za univerzalno dječje. Ta dva aspekta (svakodnevica i univerzalno dječje) daju veliku vrijednost ovome djelu te se ono može smatrati visokom književno-

šću, unatoč tomu što piše o svakodnevici. U svojoj knjizi *Laka i teška književnost* Milivoj Solar uhvatio se „teškoga“ zadatka razlučivanja trivijalne od visoke književnosti.⁴ Solar zaključuje da je svakodnevica puno bolje opisana u visokoj književnosti nego u trivijalnoj. „Nimalo ne sumnjam da se visoka književnost ne samo češće bavi svakodnevicom, nego da je čak i bolje opisuje, pa i nalazi određeno zadovoljstvo u svakodnevici, dok trivijalna književnost počinje nečim nesvakodnevnim i na tome ustrajava do te mjere da se upravo u tome razabire nezadovoljstvo svakodnevnim životom“ (isto: 133). Ovim se citatom nastoji potvrditi to da je svakodnevica u visokoj književnosti čak više i bolje razrađena nego u trivijalnoj. Čak i onda kada Pavličić koristi obrasce trivijalnih žanrova (kao što se u *Večernjem aktu* poigrava sa žanrom kriminalističkoga romana), ti su obrasci u funkciji visoke književnosti. Visoku vrijednost Pavličićevih djela potvrđuju i brojne književne nagrade pa je tako *Šapudl* 1995. godine nagrađen nagradom „Ksaver Šandor Gjalski“. Vrijednost *Šapudlu* daje i njegov emotivni potencijal, koji se oslobađa kod čitatelja koji osjeća nostalgiju za svojim djetinjstvom i mladošću ili nostalgiju za bilo kojim pojedinačnim aspektom svakodnevice koja je prije postojala, a danas više ne postoji. Navedeno se ne odnosi samo na one koji su socijalizam proživjeli već pretendira na svezremenost u smislu prizivanja sličnih afekata i u budućnosti. Kod izostanka senzibiliteta za emocionalni naboj ovoga djela, djelo i dalje možemo čitati „turistički“, komparirajući svakodnevicu sadašnjosti i prošlosti.

Šapudl se navedenim karakteristikama uklapa u hrvatsku tranzicijsku književnost. Piscima je u devedesetim godinama zajednički bijeg u svijet djetinjstva i mladosti iz terapijskih razloga. Oni propitkuju vlastita sjećanja i uspomene, obnavljaju slike pohranjene u memoriji (Nemec 2003: 412). Moguće je i da su pisci devedesetih prepoznali važnost pisanja o završenome razdoblju hrvatske povijesti, ali i njihovih života. U devedesetima se otvara mogućnost za pisanje o temama koje su donedavno bile tabuizirane i „o kojima se u vrijeme socijalizma zbog ideoloških razlika i nametnutih cenzura nije pisalo“ (isto:

⁴ Važno je napomenuti i da je ovakva podjela na trivijalnu i visoku književnost veoma diskutabilna, te se granice u postmodernističkome razdoblju teško određuju i na pojedinačnim slučajevima, a kamoli tek u pokušajima generalizacije i kategorizacije. Potrebno je samo prisjetiti se statusa književnosti Marije Jurić Zagorke i dobiva se odličan primjer kako ovakve podjele teško funkcioniraju.

416). Međutim, kakva je ta povijest? Nije to tzv. *velika povijest*: u *Šapudlu* se ne govori o „velikim“ političkim problemima (barem ne eksplicitno), tu se govori o svakodnevici, a povijest je zamućena govorom o sebi, o svakodnevici, o vlastitoj obitelji. Kako se već u prvome dijelu ovoga poglavlja citatima nastojalo pokazati, čini se da je u hrvatskoj književnosti devedesetih bio moguć jedino takav *autobiografski* odnos prema povijesti i svakodnevici, unatoč tomu što su ga pisci nastojali izbjeći, pa i negirati. Riječima Borisa Koromana „hrvatska tranzicija bi se u svojim počecima mogla opisati kao institucionalno preporođan i revolucionaran pojam koji omogućuje upravo i jedino takav, pojedinačan i osoban regresijski obračun sa sadašnjošću i prošlošću“ (Koroman 2013: 264). U tome smislu, bijegom u intimu književnost nije uspjela pobjeći od stvarnosti jer upravo je taj bijeg u intimu odraz ili simptom jednoga trenutka povijesti.

Dosta je „postmodernističkih igrarija“ ⁵

Autobiografska proza u devedesetima čini rez naspram eksperimentenata u postmodernističkim romanima. Taj je rez učinjen Domovinskim ratom, koji je promijenio sliku svijeta kakvu su ljudi do tada poznavali. Međusobnu uvjetovanost autobiografske proze i stvarnosti istaknut će i Vladimir Biti pišući o prozi Dubravke Ugrešić. „Za razliku od romana, autobiografija postavlja zahtjev za istinitošću, za referiranjem na stvarni svijet, a on je, smrskan ratnom traumom, zauvijek izgubio svoje lice“ (Biti 2005: 227). U svijetu koji je *izgubio svoje lice*, književnici su željeli introspekcijom ponovno oblikovati svoj vlastiti i kolektivni izgubljeni identitet.⁶ Devedesetih se radilo na rekonstruiranju nacionalnoga identiteta postavljajući ilirski narodni preporod kao ishodište suvremene hrvatske književnosti. Čini se da je autobiografska proza devedesetih bliža autobiografskoj prozi iz razdoblja romantizma nego iz razdoblja postmodernizma.

⁵ Krešimir Nemec piše o tome da su se pisci devedesetih zasitili postmodernističkih igrarija „i zaželjeli osobnih ispovijesti, literature sa ‘životnom podlogom’, autentičnih svjedočenja s imenom i prezimenom“ (Nemec 2003: 412).

⁶ Mnogi se ne bi složili da se introspekcijom može spoznati vlastiti identitet. Tako Sablić Tomić spominje Wilhelma Dithleyja, koji tvrdi da čovjek spoznaje sebe samo u povijesti, a ne introspekcijom (Sablić Tomić 2008: 21).

Helena Sablić Tomić bavi se proučavanjem autobiografskih pripovjednih žanrova: biografija, putopisa, pisama, memoara, dnevnika. Knjigom *Intimno i javno. Suvremena hrvatska autobiografska proza* (2002) ističe se njezin doprinos proučavanju autobiografske proze u hrvatskoj znanosti o književnosti. Čitajući što Sablić Tomić piše o hrvatskoj autobiografskoj prozi u razdoblju romantizma i moderne, možemo pronaći sličnosti s autobiografskom prozom Pavla Pavličića u razdoblju tranzicije. Autobiografskoj prozi tih razdoblja zajedničko je: ispisivanje društvene, kulturne i političke slike vremena (pri čemu se privatno iskazuje javnim), polidiskurzivnost autobiografskih proznih tekstova, retrospektivni pogled na vlastiti život, visoka razina dokumentarističkoga, autobiografsko kao proizvod specifičnih kulturnih prilika, metatekstualnost, korištenje opisa kao temeljne narativne strategije.

U *Šapudlu* je pripovijedanje autodijegetsko; autor, lik i pripovjedač identični su. Sablić Tomić smatra da je *Šapudl* autobiografija u užemu smislu riječi s dominacijom uloge pripovjedača u naraciji (Sablić Tomić 2002: 39). Iako Sablić Tomić to u tekstu ne ističe, *Šapudl* je moguće označiti kao personalne memoare, u kojima „subjekt iz autodijegetske pozicije tematizira osobne privatne odnose nastojeći kroz njih prikazati duh vremena koji je utjecao na oblikovanje osobnog svjetonazora i društvenih normi, ponašanja i mišljenja“ (isto: 155), s time da u *Šapudlu* ima elemenata socijalnih memoara, gdje se isprepliću subjektivno i objektivno pripovijedanje. U ovome radu koristit ću prezime Pavličić ponekad misleći na pripovjedača, ponekad na lika, ali i na autora teksta sa sviješću da su te tri razine odvojive te da o njihovu razlikovanju ovisi stupanj autobiografskosti nekoga teksta.

Pavličić prije svega nastoji pokazati svijet oko sebe, a zatim indirektno na taj način govori o sebi. Naravno, pojavljuju se dijelovi u kojima on tematizira svoj odnos prema onome što ga okružuje, ali prevladava opis okoline. Njegova je autobiografija ono što ga okružuje. Kad se u *Šapudlu* jednom dogodila krađa, Pavličić je morao svjedočiti o tome pred policijom. Za njega je to bilo negativno iskustvo jer je imao osjećaj da mu policija oduzima njegov vlastiti identitet popisujući imena stanovnika Šapudla.

„Imena su završavala u nekom službenom dokumentu, i to onako kako sam ih ja izgovarao. Odjednom više nisam bio ponosan na svoje znanje. [...] Znao sam ih napamet. Imena su bila: Keglević, Felker, Jung, Tatomirović, Hajar, Radašević, Heiser, Konrad, Jureković, Franjić, Keveždi, Vezmar, Jošt, Kranjc, Živković, Molnar, Česnek, Njergeš, Čalić, Babić, Kovač, Gabrić, Bosanac, Harastija, Čmelar, Ugljik, Bek i druga. Sve sam ih znao naizust i sve sam ih ponavljao uvijek istim redom. Ponekad sam se uspavljivao tako što sam ponavljao ta imena dovodeći ih u različite međusobne veze. [...] A najvažnije mi je bilo to što sam stalno mislio da imena nekako postoje radi mene: kao da su svi ti ljudi bili onamo naseljeni i na osobit način poslagani po kućama samo zato da bih ja mogao ponavljati šapatom njihova imena i diviti se njihovoj zvučnosti i skladu.“ (Pavličić 1995: 66–68)

Ovim citatom mogu se pokazati dvije već spomenute karakteristike: Pavličićevo privatno iskazuje se javnim mjestima, unutrašnje se iskazuje izvanjskim, Pavličićev osjećaj za univerzalno dječje iskazuje se u ovom slučaju prepoznavanjem dječjeg egocentrizma. U djetinjstvu smatramo da cijeli svijet postoji tu radi nas, a ono što se u Pavličićevu pripovijedanju očituje je da se jedino i možemo identificirati u odnosu prema Drugome. U romantizmu se odnos pojedinca prema izvanjskome očituje u odnosu prema domovini, hrvatskome jeziku i narodnim običajima te dominira pisanje o javnim zbivanjima (Sablić Tomić 2008: 14). U romantizmu su autobiografski zapisci često upotpunjeni pismima te se tako ostvaruje polidiskurzivnost (isto: 15). Polidiskurzivni se elementi u *Šapudlu* očituju uvođenjem citata iz popularne glazbe.

„Sestra je bila još mala i otac ju je pomalo škakljao, a i ja, ali najviše smo pjevali. Bile su to ovakve pjesme:

*Moja mala nema mane
Nitko nema tako lijepe dragane!*

Ja sam mislio da se tu radi o nekim draganima, muškim; i da ta mala nema mane zato što ima neke dragane koje drugi nemaju. Bila je i ovakva pjesma:

*Čergo moja, čergice,
od čađava platna,
ti si moja kućica
srebrna i zlatna. [...]"*
(Pavličić 1995: 155–156)⁷

Uvođenjem takvih citata dobiva se na dokumentarnosti, što je sljedeće zajedničko obilježje autobiografskih proznih tekstova. Sablić Tomić za modernističku autobiografsku prozu piše da se visok stupanj vjerodostojnosti ostvaruje navođenjem provjerljive dokumentarne građe, datumskih podataka, provjerljivih imena osoba (Sablić Tomić 2008: 54). Opća mjesta koja navodi Pavličić moći ćemo provjeriti u povijestima potrošačke kulture socijalističkoga razdoblja, primjerice u djelima Igora Duda koja će se koristiti u nastavku ovoga teksta. Datumskim podacima, kao i provjerljivim imenima osoba, obiluju Pavličićeva djela *Bilo pa prošlo* i *Narodno veselje*. Takvih podataka može se naći i u *Šapudlu*. Tako ova autobiografska proza postaje bliža historiografskome diskursu nego fikcionalnome.

„Majka je crtala likove iz Politikinog zabavnika: Mikija, Šilju, Paju Patka i vola Horacija. Bio je još jedan čovjek u ulici koji je to radio, imao je tanke brčiće i zalizanu kosu, i bio je bivši boksač; on bi napravio mrežu preko predloška i mrežu na svome papiru, pa bi tako kopirao.

... dečki su sjedili pred Bolnicom i razgledali sličice igrača koji su se zvali Dvornić, Crnković, Broketa, Kokeza, Mitić, Bobek.“ (Pavličić 1995: 166)

Rečenica koju upotrebljava Sablić Tomić za Gjalskoga može se primijeniti i na Pavličića: „Privatna razina oblikovanja identiteta autobiografskog subjekta putem opisa djetinjstva i mladosti uronjena je u neku vrstu retrospektivnog ushita“ (Sablić Tomić 2008: 43). Već se dosta pisalo o tome da su takvoj vrsti retrospekcije u devedesetima pogodovali specifični društveni i kulturni uvjeti. Kada se govori o autobiografskoj prozi, Sablić Tomić uspostavlja dvije vrste odnosa autobiografskoga subjekta prema kategoriji vremena: asocijativna autobiografija u kojoj se fragmenti nižu onako kako ih se autor prisjeća i kronološki

⁷ Kurziv prema navednome izdanju (Pavličić 1995).

omeđena autobiografija u kojoj se tematizira točno određeno vremensko razdoblje. Vremenski period može biti privatno omeđen npr. bolešću ili društveno omeđen npr. ratom (Sablić Tomić 2002: 24–25). U *Šapudlu* se kombiniraju ta dva principa, autobiografija je kronološki omeđena Pavličićevom godinom rođenja i godinom kada se odselio iz Šapudla. Međutim, u pripovijedanju se ne može primjenjivati kronološki princip nego opisivanje kreće od jednoga simbola, zatim se asocijativno grana povezujući se s fragmentima drugih sjećanja, da bi se u konačnici najčešće vratio na početnu točku. Pritom je opis temeljna narativna strategija za oblikovanje pripovjednoga teksta. Istu strategiju možemo smatrati temeljem oblikovanja autobiografske proze i u razdoblju moderne (usp. isto: 55).

Pavličić na više mjesta u djelu tematizira vlastito pisanje. „Što sam izabrao? Društvo, pojedinačnu sudbinu? Ne znam. Možda sam izabrao sve odjednom. Možda još uvijek biram. Možda sam i sjeo da ovo pišem samo zato da bih ustanovio što sam zapravo izabrao“ (Pavličić 1995: 29). U ovome se citatu također vidi već spomenuto: cilj Pavličićeve autobiografske proze nije ispričati život jedne osobe, niti se radi samo o opisu društvenoga stanja jednoga razdoblja. *Šapudl* se ne može jednoznačno odrediti niti kao autobiografija u užem smislu riječi, niti kao memoari.

„Pa je li čudno što sad, dok o svemu tome pričam, mogu sasvim dobro zamisliti kako mi je bilo onoga dana kad sam zgrabio onaj užareni obruč? Jer, što drugo radim sada, pripovijedajući, nego upravo to isto? Latio sam se nečega što je neodoljivo lijepo, barem meni, i ne mogu izdržati, a da to ne dotaknem; a u isto vrijeme, to može biti i te kako opasno, naprosto zato što se drugima može činiti i dosadno i nevažno, a može se i meni samom na kraju otkriti kako je zapravo banalno i prazno. I, evo me tu: zgrabio sam užareni prsten svojih uspomena, on mi prlja dlan kojim držim olovku, i ja se derem da je milina. Jedina mi je nada da će barem ta dernjava, ako već ne i samo hvatanje prstena, imati nekakva smisla.“ (isto: 24)

Na drugome mjestu autor piše o tome kako zapravo ne drži olovku, nego tipka tekst na računalu. Ovdje je Pavličić tom metaforom dlana koji gori od uspomena i olovke koju taj dlan

drži romantičarski opisao svoju želju za pisanjem, možda je htio i privoljeti čitatelja na čitanje i odbacivanje zamjerki što tekst na neki način može u početku izgledati veoma banalno. Prethodni citat kao primjer metatekstualnosti otvara i temu svakodnevice, kojom ćemo se više baviti u sljedećemu poglavlju.

Prostor koji je živio Pavličić je ponudio čitateljima. „Vukovarsko podneblje kao stalna tema Pavličićevih tekstova javlja se u djelima: *Lađa od vode*, *Trg slobode*, *Dunav*, *Nevidljivo pismo*, *Šapudl*, *Kruh i mast*, *Vodič po Vukovaru*“ (Sablić Tomić 2008: 192). Autobiografskom prozom u širem smislu u ovome kontekstu post-socijalističkoga govora o vremenu socijalizma možemo smatrati ova Pavličićeva djela: *Kruh i mast*, *Bilo pa prošlo*, *Narodno veselje*, *Vodič po Vukovaru*, *Vukovarski spomenar*, *Diksilend*. Autobiografskih elemenata ima i u drugim njegovim djelima⁸, a to se osobito tiče teme Vukovara. *Šapudl* je roman čija radnja obuhvaća razdoblje od 1946. do 1955. godine. Poglavlja romana naslovljena su prema godinama o kojima se u djelu govori. *Šapudl* je naziv za Gundulićevu ulicu u Vukovaru, a podrijetlo toga naziva nije poznato. „U Šapudlu se, otkad postoji, pa sve do danas, nikad nije dogodilo ništa značajno. To je glavni razlog što pišem ovu knjigu (Pavličić 1995: 5). Autor najavljuje o čemu će biti riječi u knjizi. Ako se ne događa ništa značajno, ostaje pisati samo o svakodnevici, što je autor i učinio.

Tematiziranje svakodnevice

„Pripovijesti podaruju svakodnevnim praksama dragulj narativnosti.“⁹

Nakon Drugoga svjetskog rata počinje brz gospodarski uspon Europe koji je trajao sve do svjetske krize 1973–1974. „U razdoblju 1947.–1975., zlatnom dobu gospodarskoga razvitka koje je potrajalo do svjetske naftne krize, europski je dohodak po glavi stanovnika porastao za 250 posto, što je bilo više nego u

⁸ Usp. (Zlatar 1998: 120): „Iako se i u nekim drugim romanima Pavličić odlučio za pripovijedanje u prvome licu (npr. Škola pisanja), u Krasopisu je autobiografsko pokriće 'Ich'-forme iskazivanja uvedeno u igru činjenicom da se glavni junak naziva (također!?) Pavličić. I drugi elementi stvarnosti u romanu, poput zaposlenja na fakultetu, profesije pisca i izgleda torbe koju redovito nosi, upućuju na uspostavljanje identiteta između Pavličića–autora i Pavličića–pripovjedača/lika“.

⁹ Certeau 2003: 129.

prethodno stoljeće i pol“ (Duda 2005a: 371). Slobodnome vremenu, turizmu i potrošnji pridavala se velika pozornost.

„Nakon II. svjetskog rata istraživanje slobodnog vremena zadobiva novi zamah, prije svega zbog općeg materijalnog blagostanja, pojave tzv. »društva obilja«, što se osobito iskazalo baš u rastu slobodnog vremena i tzv. slobodovremenske potrošnje i to u svim slojevima stanovništva.“ (Elaković 1989: 19)

Svakodnevica i provođenje slobodnoga vremena na neki način bili su pokazatelji blagostanja u novim društvenopolitičkim uvjetima. Zadovoljan čovjek s dovoljno slobodnoga vremena čini i dobrog radnika koji proizvodi puno i kvalitetno. Zato je vlasti bilo u interesu da se miješa u privatni tj. svakodnevni život.

„Pravo na odmor i turizam bili su dio brige za blagostanje radnika i znak povećanja životnog standarda, jednako kao što su njihovu kulturnom uzdizanju pridonosili razni organizirani oblici razvijanja radničke, popularne i visoke kulture, kulture koju su sami stvarali i one u kojoj su sudjelovali kao publika.“ (Duda 2015: 169)

Potrošnja i dokolica odigrale su važnu ulogu u formiranju pojedinačnih i kolektivnih identiteta (Duda 2005: 27). Stoga uopće ne čudi da je Pavličić odabrao svakodnevicu kao temu svoje autobiografske proze. Nastojeći opisati intimno nije mogao drugo nego opisati svakodnevicu, a samim time obuhvatio je i opće. Pišući o sebi i vlastitoj svakodnevici u razdoblju socijalizma, Pavličić je obuhvatio fenomene potrošačke i popularne kulture zajedničke mnogima.

Uvođenje električne energije, vode pa nakon toga i raznih električnih uređaja koji su služili za uštedu ili pak potrošnju slobodnoga vremena bili su koraci za stvaranje pozitivne atmosfere napretka i vjere u bolju budućnost. Danas primjerice ne možemo zamisliti život bez perilice rublja, a perilice rublja u hrvatska kućanstva masovno su uvedene tek od 1968. do 1973. godine (isto: 371). U *Šapudlu* se govori o samome početku toga industrijskog razvoja. Pedesete su tek početak potrošačkoga društva koje će nastupiti u šezdesetima. Simbol začetka potrošačkoga društva u *Šapudlu* je inkasant. U zgradi gdje su živjeli

Pavličićevi postojala je električna energija, a dolazak inkasanta je bio znak nečega važnog, ali i znak da se za udobnost mora platiti, što će stanovnici ubuduće činiti i puno više.

„Inkasanta su uvažavali i nisu se s njim svađali, jer je nosio uniformu, a svi uniformirani ljudi bili su tada pomalo policija. [...] U suton je isto tako popravljao osigurač. On se kvario baš u to doba možda zato što su svi tada palili svjetlo, a instalacije su bile slabe, a možda zato što su se tada guske vraćale kući. [...] Ja sam se dugo pitao zašto se svi toliko uzbuđuju oko tog inkasanta, i što on zapravo naplaćuje, kako nešto što struji kroz žice može imati nekakvu cijenu. Sve dok se jednog dana nisam sjetio zašto on uvijek sa stolca pažljivo zaokruži pogledom po dvorištu. Postalo mi je jasno da sve ono što se u dvorištu zbiva – čišćenje ribe, pranje nogu, podgrijavanje večere, prva zvijezda – da je sve to dragocjeno, i da sve to treba platiti. To je inkasant naplaćivao, i za to sam i ja bio spreman platiti svaku cijenu.“ (Pavličić 1995: 12 - 15)

Duda spominje obnovu ratom razorene infrastrukture: tako se grade nove električne centrale i dalekovodi, a *Vjesnik* je 1953. godine prepun članaka o elektrifikaciji (Duda 2005: 51-52). U prvim godinama nakon Drugoga svjetskog rata tek neka kućanstva imaju radio¹⁰, među njima i Pavličićevi, a nadasve je istaknuta želja za toaletom unutar stana, urednošću i što većom udobnošću. Tek se počinje žudjeti za američkim načinom života.¹¹

„Poticaji za razvitak potrošačke kulture dolazili su iz dva smjera: odozgo, radi stvaranja sretnijih građana koji će imati povjerenja u vlast; i odozdo, od stanovništva koje

¹⁰ „Ni 1953. radio nije mogao svirati i pjevati po cijeli dan u svakoj obitelji. Tadašnjih 3,9 milijuna stanovnika moglo je slušati program pet radiostanica, no prosječno u velikim skupinama od 31 slušatelja uz jedan prijemnik“ (Duda 2005: 50). Za usporedbu: „Godine 1970. radio je mogao svirati i pjevati po cijeli dan u gotovo svakoj obitelji. Tadašnjih oko 4,4 milijuna stanovnika moglo je slušati program 61 radiostanice, i to prosječno u malim skupinama od oko šest stanovnika po prijemniku“ (Duda 2005: 56).

¹¹ Potrošačkim društvom u Jugoslaviji po američkom modelu bavila se Radina Vučetić u svojem djelu *Koka-kola socijalizam: amerikanizacija jugoslavenske popularne kulture šezdesetih godina XX veka* (Službeni glasnik, 2012, drugo izdanje).

nije živjelo u izolaciji i znalo je kako se živi kod zapadnih susjeda, a svim je silama, posebice njegova gradska i zaposlena sastavnica, nastojalo oblikovati ugodan život i udoban dom, gotovo po mjeri iz medija sve bolje poznatog američkog načina života koji je, uz ostalo, podrazumijevao svim uređajima opremljenu kuhinju, kupaonicu unutar stana ili kuće, dnevni boravak s televizorom i automobil.“ (Duda 2005a: 374)

U *Šapudlu* pripovjedač svjedoči o vezi njegove obitelji s rođacima u Americi. Oni vjeruju da u Americi postoji bolji život i žude za njim.

„Doduše, jedan je dio uloge preuzimala i majka, koja je odlazila na poštu da podigne paket i potpiše što treba. Kad bi ga donijela, to se jedva moglo podnijeti, toliko je lijepo bilo. Jer, iz paketa bi odjednom zamirisalo, nekako nestvarno, čudno, nekakvim mirisom kakav nigdje drugdje nije postojao. Je li to bio miris mora, preko kojega je paket putovao? Ili tek miris sapuna kojim je sva ona odjeća bila oprana? Jer, u paketu je uvijek bila samo odjeća. Najbolji na njoj bili su džepovi i gumbi. Dobro, bilo je tu kariranih košulja, flanelskih, kakvih ovdje nema, bilo je cipela, taman za mene – s po jednom našivenom zvijezdom na svakome od stražnjih džepova, bilo je rukavica, velova za ženske šešire, pa čak i jedne smeđe gamaše. Ali, najvažniji su bili džepovi i gumbi. [...] A gumbi su bili još bolji. Bilo ih je mnogo, na džepovima, na rukavima, na ramenima, bili su raznih boja i neobičnih oblika, sasvim dovoljni da otkriju kako je slavna i bogata zemlja ta Amerika.“ (Pavličić 1995: 40)

Pavličić je umjetnik koji stvari uspijeva sagledati na „drugačiji“ način. Samo umjetnik može zapamtiti toliko detalja iz svakodnevice, kroz naraciju sačuvati emotivni naboj koji nose svakodnevnice stvari i na taj ih način očuvati od zaborava. Nietzsche govori o tome da zahvaljujući umjetnosti čovjek je sposoban od samoga sebe stvoriti estetski fenomen (Elaković 1989: 46). Čak među onima koji dobro pamte detalje iz svakodnevnoga života malo je onih koji bi mogli sročiti život u umjetničko djelo onako kako to Pavličiću uspijeva u njegovoj autobiografskoj prozi. Pavličić uspijeva naknadno veoma dobro sagledati svoj život, primjerice uočava strogu podjelu vremena na radno vrijeme i

slobodno vrijeme. „Najočiglednije svojstvo modernog svakodnevlja njegova je parcijalizacija i usitnjavanje“ (isto: 48). Iako se podjela na radno i slobodno vrijeme pojavila ranije, ljudi su u Hrvatskoj nakon Drugoga svjetskog rata osobito postali svjesni da ona doista postoji. Zbog nagle industrijalizacije koja je nastupila i snažnoga gospodarskog uzleta Jugoslavije, podjela na radno i slobodno vrijeme pogotovo se mogla osjetiti u obiteljima gdje je jedan ili više članova bio zaposlen u industriji (usp. Duda 2015: 169).

„Vrijeme se mjerilo po ocu, po njegovim dolascima i odlascima. Kad bih se ujutro probudio, njega više nije bilo, a kad se on vratio, bilo je vrijeme za ručak. Ako bih ga ugledao kad bih se probudio, to bi značilo da je nedjelja ili praznik. Noć je započinjala tako da bih ga poljubio dok je sjedio kraj radija, a ponekad, ako bi on nešto ranije legao, tako da bih ga gledao kako u krevetu puši polovicu cigarete, s crvenom maramom da mu kosa bolje stoji, otresajući pepeo u malu četvrtastu staklenu pepeljaru koja je čudno sjala pod ružičastim svjetlom lampe na noćnom ormariću, koju je otac sam izradio, a majka joj je oslikala štitnik cvjetićima u crnom tušu.“ (Pavličić 1995: 33)

Proučavanjem svakodnevice bave se etnolozi, folkloristi, antropolozi, sociolozi itd. U njezinu proučavanju osobito su zanimljiva društva u kojima je trag ostavila „totalitarna ideologija poput komunizma, to jest socijalizma“ (Roth 2012: 28). Tako bi hrvatska svakodnevica u razdoblju socijalizma trebala biti važan predmet proučavanja. Iako se u zadnje vrijeme nešto više bavi proučavanjem svakodnevice, još uvijek ima prostora za napredak¹². Kao važan prilog proučavanju svakodnevice u razdoblju socijalizma mogu poslužiti i književni tekstovi kao što je Pavličićev *Šapudl*. Sljedeće će se poglavlje većinom temeljiti na tekstu Igora Duda, koji će nastojati oprimirati citatima iz *Šapudla* te na taj način pokazati vrijednost i zanimljivost Pavličićeve autobiografske proze.

¹² Usp. Czerwinski 2013: 12, Duda 2014: 105–116, Kolanović 2011: 87.

Šapudl „u potrazi za blagostanjem“

Pedesete i šezdesete godine 20. stoljeća ključno su vrijeme za fenomene dokolice, potrošačke kulture i turizma. U naslovu ovoga poglavlja upućuje se na knjigu Igora Duda *U potrazi za blagostanjem. O povijesti dokolice i potrošačkoga društva u Hrvatskoj 1950-ih i 1960-ih*. Igor Duda se među prvim u Hrvatskoj bavio navedenim fenomenima dokolice i potrošačke kulture. Duda objašnjava zašto se dugo čekalo na bavljenje potrošačkom kulturom: „Mnogi povjesničari još uvijek drže da navike potrošača pripadaju bezvrijednim ili očiglednim i samorazumljivim značajkama modernog društva koje ne zaslužuju historiografsku pozornost“ (Duda 2005: 10). Tako se može dogoditi da se proza, koja se bavi svakodnevicom, označi bezvrijednom i trivijalnom jer bi se svakodnevicu moglo smatrati nečim samorazumljivim. Svakodnevica socijalističkoga razdoblja i svakodnevica danas nisu jednake pa vidimo koliko svakodnevica može biti zanimljiva za proučavanje.

U *Šapudlu* vidimo strogu odijeljenost očeva vremena na rad i slobodno vrijeme, odnosno dokolicu. Duda razlikuje slobodno vrijeme i dokolicu pri čemu je slobodno vrijeme zauzeto obiteljskim i društvenim obavezama koje ne donose zaradu, a dokolica je vrijeme posvećeno opuštanju, širenju znanja pojedinca i spontanoga sudjelovanja u društvu te razvijanju kreativnih sposobnosti (isto: 24). Pavličićev otac u slobodno vrijeme popravljiva satove i sluša radio. Kad je otac cijeli dan kod kuće onda se zna da je praznik, blagdan ili nedjelja te da je vrijeme dokolice.

„Otac je mjerio vrijeme krećući se u prostoru, dokazivao da postoji i jedno i drugo. Donosio je dokaze da svijet doista postoji, da postoji Amerika, i njegov ujak u Americi, u gradu Bellaireu, Ohio, gdje je noć kad je kod nas dan, i odakle su nam stizala pisma koja su počinjala sa dragi netijače, i paketi.“ (Pavličić 1995: 35)

Tako Pavličić veoma strogo percipira vrijeme i to onako kako ga je percipirao njegov otac kao radnik. „Slobodno je vrijeme trebalo također organizirati i dati mu smisao“ (Duda 2005: 27). Zato se Pavličićev otac bavi popravljanjem satova u slobodno vrijeme. I slobodno vrijeme treba dobro iskoristiti, a kako im u to vrijeme kupovna moć nije velika, onda to još ne

može činiti tako da vodi obitelj na izlete ili u kupovinu pa slobodno vrijeme iskorištava radeći, ponekad čitajući novine ili slušajući radio, a ponekad odlaskom u šetnju ili u kino. Majka je vrijeme provodila kod kuće zaokupljena brigom o djeci i kućanskim poslovima. Povremeno bi okopavala vrtove bogatijih sugrađana. Majka je svoje slobodno vrijeme provodila baveći se kreativnim stvaralaštvom, npr. crtanjem. Budući da nije službeno zaposlena, vrijeme se zapravo mjeri prema ocu. Opis svakodnevice u *Šapudlu* zrcali patrijarhalnu strukturu onoga (pa i današnjega) vremena, gdje kućanski i industrijski poslovi nisu jednako valorizirani, sa strogom podjelom na „muške i ženske poslove“ unutar obitelji i izvan nje.

„Otac je dolazio i odlazio, i po tome se sve znalo. Majka je bila kod kuće, i po tome se također sve znalo. Ali, ponekad je on i nju odvodio sa sobom, i tada je opet bilo malo drugačije. Otprilike jednom tjedno odlazili su u kino, na večernju predstavu, i za mene se tada brinula baka.“ (Pavličić 1995: 36)

Prema Marxu, radnik svoju slobodu ne ostvaruje niti u slobodno vrijeme jer poslodavac očekuje da radnik potroši svoje slobodno vrijeme upravo kao potrošač, a takva potrošnja postaje znak podređivanja poslodavcu i dodatno sredstvo za kontrolu radništva (Duda 2010: 83–84). Odlukom da će u slobodno vrijeme popravljati satove (za novac ili besplatno) Pavličićev otac ne predstavlja idealnoga potrošača, od kojega bi profitiralo novo potrošačko društvo jer slobodno vrijeme još uvijek ne provodi u kupovini.

Podjela na radno i slobodno vrijeme te spomenuto potrošačko društvo i oblici iskorištavanja slobodnoga vremena mogu se primijeniti samo na gradsko stanovništvo (Duda 2005: 28). U *Šapudlu* se osjeća velika razlika između siromašne građanske obitelji i seoske obitelji jer rođakinja koja Pavličićevima nosi mlijeko sa sela miriši po kravama, mlijeku i blatu.

„Žene sa sela mirisale su po mlijeku, po vlažnim sobama sa zemljanim podom, po peradi, po dunjama i jabukama. Muškarci su zaudarali na duhan i rakiju, neki i na luk, svima su ruke bile teške, a prsti debeli. Kad bi otišli, kuhinja bi vonjala kao bašča u kojoj se iz mokre zemlje upravo čupala salata.“ (Pavličić 1995: 39)

I ne samo da se razlikuje seosko od gradskoga stanovništva, već postoji klasna podjela i unutar gradskoga stanovništva. Sa samo jednim zaposlenim članom obitelji, životom u stanu bez kupaonice, dvorištem dijeljenim s drugim stanarima Pavličićeva obitelj nalazila se negdje na prijelazu sa seoskoga na gradski život s očitom tendencijom ka životu u udobnome građanskom stanu.

„To mi se činilo čarobno: do Gospodičinina vrta moglo se doći samo iz druge ulice, nakon mnogo obilaženja, i ta je ulica bila popločena kockom, imala je pravi drvored, i uopće, bila je otmjenjena, kao i sama Gospodična: ona se razlikovala od Šapudla, kao što se Gospodična razlikovala od nas; uostalom, i zvala se Glavna, a to već samo po sebi dosta govori. A onda, odjednom, tu, iza Glavne ulice, na pola koraka, počinjao je onaj isti naš Šapudl, dvije su se ulice potajno i na nevidljiv način spajale svojim vrto-vima.“ (isto: 58)

Osim podjele dana na radno vrijeme i slobodno vrijeme, bilo je regulirano slobodno vrijeme i unutar tjedna. „Za doličan se odmor, osobito nedjeljom u krugu obitelji, iz duhovnih pobuda zalagala i crkva“ (Duda 2005: 29). Pavličićevoj baki bilo je veoma važno otići nedjeljom na misu: „U sumrak je moja baka kretala u crkvu, a susjede bi uzimale stoličice i izlazile pred kuću, da ondje malo sjede i razgovaraju. Svatko je imao pravo misliti da je za taj dan dosta radio i da se može odmoriti“ (Pavličić 1995: 13). Nedjelja je dan posvećen samo tome i ne obavljaju se nikakvi drugi poslovi.

„Neradna nedjelja bila je već ustaljena praksa, duboko ukorijenjena u britanskom i američkom društvu krajem devetnaestoga stoljeća, službeni dan odmora u Švicarskoj bila je od 1877., Španjolskoj od 1904., Francuskoj od 1906. godine. Pratilo ju je svečano blagdansko ozračje, odlazak u crkvu, čistoća doma i tijela te najbolja odjeća.“ (Duda 2005: 75)

Pavličićevi otac i majka nedjeljno poslijepodne provode u šetnji gradom, a kao gradsko mjesto odmaranja pojavljuje se park.

Toalet koji se neće dijeliti s ostalim stanarima zgrade bila je za ono doba još uvijek neostvarena želja mnogih stanovnika, saznajemo iz Šapudla. Mladi je Pavličić često osjećao nelagodu jer mora nuždu obavljati u zajedničkome poljskom zahodu, zbog toga što se moralo ići van po svim vremenskim uvjetima i zato što je smrdilo iako se često pralo deterdžentima.

„[...] onda, zahod je otkrivao kako u našem životu ima dosta toga na što ne možemo utjecati i čemu moramo robovati. U zahod se moralo i noću, i po snijegu, i kad je kiša. I, tome nitko nije mogao odoljeti, to nam je svi-ma bilo zajedničko. Znao sam pomišljati kako to radim samo ja, a onda sam se čudio gledajući odrasle gdje idu dvorištem noseći komad novina u ruci, ili stari škarnicl, ili čak razglednicu. To je bilo čudno, ali nekako utješno, premda mi se činilo donekle sramotno što i odrasli to rade.“ (Pavličić 1995: 50)

Pavličićevi su se naposljetku uspjeli preseliti u bolji vukovarski stan, kako je otac na poslu očito dobro napredovao. Tamo su napokon mogli imati tzv. engleski zahod unutar vlastitoga stana. „Da tako nije bilo samo u Hrvatskoj svjedoči podatak da je 1951. u Italiji manje od polovice kućanstava bilo priključeno na vodovod, polovica je imala zahod unutar kuće, a tek deset posto kupaoonicu“ (Duda 2005: 41). O zahodu kao statusnome simbolu, kao važnome simbolu života i napretka piše i Roth u knjizi *Od socijalizma do evropske unije. Oglеди o svakodnevnom životu u jugoistočnoj Europi*. Tamo navodi primjer izložbe *Entropa*, koja je bila otvorena 12. siječnja 2009. godine, a „ideja je bila da se prikažu karikirani nacionalni stereotipi i da se prikaže kako su Europljani sposobni za samoironičnu refleksiju“ (Roth 2012: 139). Bugarska je na toj izložbi prikazana kao niz crvenim i plavim cijevima povezanih čučavaca. Roth smatra da „tako turski klozet (čučavac) postaje simbol za cjelokupnu zemlju, za društvo i manjak europejstva te za političku klasu i politički sistem“ (isto: 154). Na taj način moglo bi se reći da „poljski zahod“ postaje simbol za nerazvijeno društvo u razdoblju socijalizma u Hrvatskoj, a napredak će se očitovati ulaskom toaleta u kuću, pojavom tzv. „engleskih zahoda“, koje pripovjedač u *Šapudlu* i naziva budućnošću.

„Da je bolnica zapravo budućnost, najbolje se vidjelo po zahodu. Uvijek sam u bolnici išao zahod i u tome uživao. Bio je dugačak i uzak i imao prozorčić u dnu, a u njemu je sa strane bila polica s mnogo neobičnih posuda, plićih i dubljih. Staklenih i limenih, u obliku bubrega i u obliku guske, koje se nije smjelo dirati, jer sve je to bila bolest (zbog toga je odmah po dolasku kući valjalo prati ruke.) U zahodu je bila bijela školjka, s malo vode u dnu, gotovo da je bilo šteta mokriti u nju, jer bi voda tada požutjela. Znao sam da neki ljudi imaju takav zahod i u stanu, samo za sebe, i da ćemo ga jednom imati i mi. I to je, dakle, bila budućnost.“ (Pavličić 1995: 83–84)

Pavličić svjedoči o razdoblju gdje se kao dijete kupao u lavoru s domaćim sapunom, a nakon toga bi ga poslali u hladnu sobu na spavanje. Kupaonica u stanove također ulazi naknadno. „Statusni simbol u početku nije bio hladnjak – sredinom pedesetih malo je radničkih obitelji uopće vjerovalo da će ga ikada imati – već bijeli kruh“ (Duda 2005: 41). Tako Pavličićev otac svaki dan na posao nosi kruh namazan mašću što je u to doba glavna namirnica za doručak. Pavličićevi su imali „privilegiju“ da nedjeljom ujutro jedu pohani kruh.

„U torbi se nosila jauzna. Obično su to bila dva komada kruha namazana svinjskom mašću pa sklopljena, a onda zamotana u papir. U boljim prilikama bila je to crvena mast u kojoj su se pržile kobasice, ponekad je između kriški kruha bilo i jaja, ili kiseli krastavac. Torba je, osim toga, mirisala i po koži od koje je bila načinjena, i po željezu s kojim je otac radio, i još po koječemu, i to je bilo uzbudljivo, taj miris hrane što je jedu oni koji rade zagonetne i teške poslove, i miris rada i odgovornosti.“ (Pavličić 1995: 34)

Kao što poljski zahod postaje simbolom siromaštva u pedesetima, na isti način simbolom postaju kruh i mast. Stoga uopće ne čudi to da je Pavličić jedno svoje djelo naslovio baš *Kruh i mast*, uspostavljajući tako metonimijski odnos za cijelo jedno povijesno razdoblje.

Kao znak modernoga društva javlja se zdravstvena zaštita. Pavličić bolnicu promatra kao veliki napredak, znak budućnosti, a nasuprot njoj stoje zatvor i vojnici kao prošlost. Nakon tek završenoga Drugoga svjetskog rata vojska je nešto što treba ostati iza zidova, daleko od svakodnevnoga života te pogled treba usmjeriti u budućnost. Bolju budućnost, koja tek treba doći, predstavljaju trajna potrošna dobra: radio, televizija, hladnjak, perilica.

„I što sam drugo mogao pomisliti kako su Sud i Bolnica, stojeći jedno nasuprot drugome, zapravo suprotnosti, dvije dimenzije života, i ujedno zrcalna slika jedno drugome? Jer, ako je Bolnica bila budućnost, sa svim onim kolačima i engleskim zahodima, onda je Sud sa zatvorom bio prošlost: tamo su hodali ljudi s oružjem, tamo se još mislilo o neprijateljima (na onom zidu često su bili politički plakati), a to je bilo isto kao i u ratu o kojem sam mnogo slušao. A rat je bio prošlost, kao što su engleski zahodi bili budućnost. Između prošlosti i budućnosti, između Bolnice i Suda, hodao sam ja i gledao stražara naspram crvenkastoga večernjeg neba.“ (isto: 94)

Od mjesta u gradu Vukovaru Pavličić u *Šapudlu* ističe sud, bolnicu, park... Sjećanja vezana uz lokalitete unutar samoga grada Vukovara Pavličić ispisuje i u drugim autobiografskim djelima, a po tome se osobito ističu njegova djela *Vodič po Vukovaru* i *Vukovarski spomenar*. Kako ističe Krešimir Nemec:

„Rat je svojom destrukcijom aktivirao i novu urbanu epistemologiju: proizvodnju tekstova koji se bave duhovnom dimenzijom pripadnosti gradu, pamćenjem prostora, prisutnošću grada u našim autobiografijama i osobnim pričama. Kad govorimo o Vukovaru, Pavao Pavličić, nastojao je – koristeći Proustov ‘efekt’ – u nizu tekstova pamćenjem i memorijskim ‘arhiviranjem’ obnoviti predmetni i kulturni sloj grada, rekonstruirati svakodnevicu, boje i mirise proživljenoga i izgubljenoga vremena.“ (Nemec 2010: 28)

Pavao Pavličić Vukovaru će se stalno vraćati u svojim djelima, a *Šapudl* je među prvim Pavličićevim djelima gdje je Vukovar zahvaćen iz intimne perspektive.

Prvih godina nakon Drugoga svjetskog rata hrvatski životni san bio je imati električnu energiju, državnu cestu, radio i bicikl. Iz *Šapudla* saznajemo kako su Pavličićevi imali električnu energiju i to su smatrali izuzetno važnim. Radio se slušao u slobodno vrijeme (bilo da se samo sjedilo i slušalo bilo da je radio pratio neke druge aktivnosti), a biciklima su radnici išli na posao i s posla. Oni koji su koristili bicikl kao prijevozno sredstvo bili su na neki način privilegirani, manje im je vremena trebalo da dođu do odredišta. Pavličić opisuje kolonu bicikala:

„Mi bismo stajali pred kapijama i gledali ih kako prolaze, i mislili smo o tome iz kakve daljine stižu i koliko još moraju voziti. Čak i onda kad smo ih poznavali, kad su bili iz naše ulice, izgledali su nam nekako kao svjetski putnici.“ (Pavličić 1995: 44)

Životni san Pavličićevih pedesetih tek se počeo ostvarivati: imali su električnu energiju i radio. „Radili su samo muškarci pa su se više kupovali uređaji koji će njima služiti u dokolici, kao što su radio i gramofon, nego oni uređaji koji bi ženama pomogli u obavljanju kućanskih poslova“ (Duda 2005: 63). Žene su još uvijek rublje prale ručno, piše Duda, a o tome svjedoči i Pavličić. Kad se Vuka izlije onda tamo dođu žene i peru rublje. „Kad bi Vuka prekrila tek pola livade, voda bi bila bistra i topla, jer je tekla sporo, i zato su žene dolazile da ondje peru krpare i slične veće komade tkanine“ (Pavličić 1995: 98). Šapudl je svoje „blagostanje“ u šezdesetima i sedamdesetima vjerojatno ostvario, ali isto tako svoj oblik u devedesetima naglo izgubio.

„Nikad neću otvoriti vrata u Šapudlu. Kao što je dvorište nestalo kad sam ja iz njega otišao, pa nemam dokaza da je ono doista postojalo, tako je nakon nekog vremena nestala i ulica, pa na kraju i sam grad. Vukovar je za mene čitav bio Šapudl, tako sam ga osjećao, a sad ga više nema, kao što nema ni Šapudla.“ (isto: 185)

U sjećanju Pavla Pavličića ostalo je pregršt motiva koji su postali dijelom njegove autobiografske proze napisane nakon *Šapudla*. Ovdje su istaknuti samo neki od elemenata svakodnevice u vrijeme socijalizma o kojima je Pavao Pavličić pisao. Njegov je pristup tim elementima veoma lirski i emocionalan. Strahimir Primorac je 1995. o *Šapudlu* i *Dunavu* napisao da su to dva paradoksa Pavličićeva opusa, jer je najveći zagovornik i

majstor fabularne proze u nas napisao dva vrhunska nefabularna djela (Primorac 2012: 63), odnosno mogli bismo reći da je autor romana s visokim udjelom fikcije uspio stvoriti i vrhunska nefikcionalna djela. Vrhunskim nefikcionalnim djelima Pavla Pavličića mogu se zasigurno proglasiti i *Narodno veselje*, *Bilo pa prošlo*, *Vodič po Vukovaru*, *Kruh i mast*, *Vukovarski spomenar*. Među tim djelima posebno mjesto zauzima *Šapudl* o čemu svjedoči i potreba za reizdanjem (*Šapudl, i što je bilo poslije*) s dodatkom od pedesetak stranica objavljenim 2014. godine.

Zaključak

Za istraživanjem teme svakodnevice u književnosti još uvijek postoji potreba, a još uvijek ima i dovoljno prostora. Na temelju jednoga autobiografskog djela Pavla Pavličića ovdje se tema svakodnevice u postsocijalističkoj autobiografskoj prozi tek dotaknula. Ostalo je još mnogo elemenata svakodnevice koji se mogu iščitati iz *Šapudla*, primjerice seoski život unutar grada – kolinje, rodni odnosi, vjerski život unutar socijalističke svakodnevice, moda, dječje igre, kuhanje i higijena. Svi ti motivi mogu se pronaći unutar *Šapudla*, a Pavličić ih razrađuje i u drugim autobiografskim djelima te im dodaje mnoštvo drugih motiva. Tako se razvoju medija i popularnoj kulturi posvetio u *Narodnom veselju*, a u memoarima *Bilo pa prošlo* puno otvorenije progovorio o ideologiji i politici. Citatom iz djela Dubravke Ugrešić *Nikog nema doma* još jednom želim pokazati kako intimna ispovijest poput *Šapudla* službenu povijest ne samo nadopunjuje nego ponekad i zamjenjuje. To je ključ vrijednosti i zanimljivosti ovoga djela.

„Pamćenje ponekad nalikuje na ilegalni pokret otpora, a pamtioci na ilegalce. Postoji službena obavijest: o njoj brinu ilegalne, državne institucije, profesionalni čuvari povijesti. Postoji naša personalna povijest: o njoj brine-mo sami, katalogizirajući naš život u obiteljskim albumima. Postoji i ona treća povijest, alternativna, intimna povijest svakidašnjice koju smo živjeli. O njoj malo tko brine, arheologija svakidašnjice zanimanje je za čudake. A baš je povijest svakidašnjice precizna čuvarica našeg najintimnijeg sjećanja, preciznija od službene povijesti, točnija i toplija od one ukoričene u obiteljskim albumi-

ma. Jer tajna pamćenja ne čuva se u državnom muzeju ili obiteljskom albumu, nego u kolačiću, madelaine, što je majstor Proust najbolje znao.“ (Ugrešić 2005: 29)

O svakodnevici u socijalizmu iz postsocijalističke perspektive u svojoj autobiografskoj prozi pišu i drugi autori, primjerice već spomenuta Dubravka Ugrešić. Detaljnija razrada ove teme pokazala bi da u djelima Dubravke Ugrešić i Pavla Pavličića postoje zajednički motivi, koji opisuju svakodnevni život u socijalizmu, a usporedbi bi bilo zanimljivo dodati djela Slavenke Drakulić, Gorana Tribusona i drugih. Također, Pavličić veoma spretno uvlači elemente svakodnevice u svoje (kriminalističke) romane, primjerice ritual ispijanja bijele kave s Bakom u romanu *Večernji akt*, obiteljske telefonske razgovore i hranu u kriminalističkom romanu *Tri petka u travnju*, važnost osobne higijene i hrane u romanu *Glasnik, vlasnik, hodočasnik*. Tema svakodnevice mogla bi se dakle proučavati samo unutar Pavličićeva opusa, a uvelike proširiti komparacijom s njemu generacijski srodnim autorima.

LITERATURA BITI, Vladimir. 2005. *Doba svjedočenja. Tvorba identiteta u suvremenoj hrvatskoj prozi*. Zagreb: Matica hrvatska.

CERTEAU, Michel de. 2003. *Invencija svakodnevice*. Zagreb: Naklada MD.

DUDA, Igor. 2005. *U potrazi za blagostanjem. O povijesti dokolice i potrošačkog društva u Hrvatskoj 1950-ih i 1960-ih*. Zagreb: Srednja Europa.

DUDA, Igor. 2005a. „Tehnika narodu! Trajna dobra, potrošnja i slobodno vrijeme u socijalističkoj Hrvatskoj“. *Časopis za suvremenu povijest*, vol. 37/2: 371–392. <http://hrcak.srce.hr/8407> [pristup: 9. 8. 2016].

DUDA, Igor. 2010. *Pronađeno blagostanje. Svakodnevni život i potrošačka kultura u Hrvatskoj 1970-ih i 1980-ih*. Zagreb: Srednja Europa.

DUDA, Igor. 2014. „Nova istraživanja svakodnevice i društveno-kulturne povijesti jugoslavenskoga socijalizma“. *Tabula*, vol. 12: 105–116. <http://hrcak.srce.hr/137506> [pristup: 20. 5. 2016].

DUDA, Igor. 2015. *Danas kada postajem pionir. Djetinjstvo i ideologija jugoslavenškoga socijalizma*. Zagreb – Pula: Srednja Europa.

ELAKOVIĆ, Simo. 1989. *Sociologija slobodnog vremena i turizma. Fragmenti kritike svakodnevlja*. Beograd: Savremena administracija.

KOLANOVIĆ, Maša. 2011. „'Naš' obračun sa socijalizmom. Postsocijalistička književna artikulacija (europskoga) socijalizma”. *Studia lexicographica*, vol. 5/1: 86–102. <http://hrcak.srce.hr/110274> [pristup: 5. 11. 2014].

KOLANOVIĆ, Maša, ur. 2013. *Komparativni postsocijalizam, slavenska iskustva*. Zagreb: Zagrebačka slavistička škola.

KOROMAN, Boris. 2013. „Nostalgija modernosti: Predodžba socijalističke prošlosti u suvremenim hrvatskim romanima o tranziciji”. U *Socijalizam na klupi. Jugoslavenško društvo očima nove postjugoslavenske humanistike*, ur. Lada Duraković i Andrea Matošević. Pula – Zagreb: Srednja Europa – Sveučilište Jurja Dobrile u Puli – Sa(n)jam knjige u Istri.

MILANJA, Cvjetko, ur. 2000. *Autor – pripovjedač – lik*. Osijek: Svjetla grada – Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera – Pedagoški fakultet.

NEMEC, Krešimir. 2003. *Povijest hrvatskog romana*. Zagreb: Školska knjiga.

NEMEC, Krešimir. 2010. *Čitanje grada*. Zagreb: Naklada Ljevak.

PAVLIČIĆ, Pavao. 1995. *Šapudl*. Zagreb: Znanje.

PAVLIČIĆ, Pavao. 1996. *Kruh i mast*. Zagreb: Znanje.

PAVLIČIĆ, Pavao. 1997. *Vodič po Vukovaru*. Zagreb: Mozaik knjiga.

PAVLIČIĆ, Pavao. 2007. *Vukovarski spomenar*. Zagreb: Matica hrvatska.

PAVLIČIĆ, Pavao. 2011. *Bilo pa prošlo*. Zagreb: Profil.

PAVLIČIĆ, Pavao. 2013. *Narodno veselje*. Zagreb: Mozaik knjiga.

PAVLIČIĆ, Pavao. 2014. *Šapudl, i što je bilo poslije*. Zagreb: Profil.

PRIMORAC, Strahimir. 2012. *Linija razdvajanja*. Zagreb: Naklada Ljevak.

- RADIĆ, Ivana. 2014. *Narativne strategije autobiografske proze u djelima Pavla Pavličića*, diplomski rad. Zagreb: Filozofski fakultet.
<http://darhiv.ffzg.unizg.hr/5049/1/Radi%C4%87,%20Ivana.pdf> [pristup: 4. 1. 2016].
- ROTH, Klaus. 2012. *Od socijalizma do Evropske unije. Ogledi o svakodnevnom životu u jugoistočnoj Europi*. Beograd: XX. vek.
- SABLIĆ TOMIĆ, Helena. 2002. *Intimno i javno. Suvremena hrvatska autobiografska proza*. Zagreb: Naklada Ljevak.
- SABLIĆ TOMIĆ, Helena. 2008. *Hrvatska autobiografska proza. Rasprave, predavanja, interpretacije*. Zagreb: Naklada Ljevak.
- SOLAR, Milivoj. 1995. *Laka i teška književnost. Predavanja o postmodernizmu i trivijalnoj književnosti*. Zagreb: Matica hrvatska.
- UGREŠIĆ, Dubravka. 2002. *Američki fikcionar*. Beograd: Konzor&Samizdat B92.
- UGREŠIĆ, Dubravka. 2005. *Nikog nema doma*. Zagreb: Devedeset stupnjeva.
- VELČIĆ, Mirna. 1991. *Otisak priče. Intertekstualno proučavanje autobiografije*. Zagreb: August Cesarec.
- VUČETIĆ, Radina. 2012. „Potrošačko društvo po američkom modelu“. *Časopis za suvremenu povijest*, vol. 42/2: 277–298. <http://hrcak.srce.hr/90327> [pristup: 14. 6. 2016].
- ZLATAR, Andrea. 1998. *Autobiografija u Hrvatskoj. Nacrt povijesti žanra i tipologija narativnih oblika*. Zagreb: Matica hrvatska.
- ZLATAR, Andrea. 2004. *Tekst, tijelo, trauma. Ogledi o suvremenoj ženskoj književnosti*. Zagreb: Naklada Ljevak.